

XALQARO YUK TASHUVLARINI TARTIBGA SOLISHDA XALQARO TASHKILOTLARNING O'RNI

Ne'matjonova Muharram

K IQT AU-22 guruh talabasi

Axmedov R.M.

Ilmiy rahbar. Namangan Davlat Universiteti

“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrası dotsenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17972608>

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqaro yuk tashuvlarini tashkil etish va ularni tartibga solishda xalqaro tashkilotlarning o'rni, vazifalari hamda ularning logistika tizimiga ta'siri tahlil qilinadi. Xususan, BMT (UN), Xalqaro transport forumi (ITF), Xalqaro dengiz tashkiloti (IMO), Xalqaro fuqarolik aviatsiyasi tashkiloti (ICAO), Jahon bojxona tashkiloti (WCO) va Xalqaro avtomobil transporti ittifoqi (IRU)ning xalqaro transport siyosatini shakllantirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Maqolada xalqaro huquqiy me'yorlar, transport xavfsizligi, ekologik barqarorlik hamda bojxona jarayonlarini soddalashtirishdagi tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida tizimli va solishtirma tahlil metodlaridan foydalanilgan. Natijada xalqaro tashkilotlar ishtirokida transport jarayonlarini yagona standartlar asosida muvofiqlashtirish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va logistika zanjirlarining uzluksizligini kafolatlashning dolzarbligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro logistika, yuk tashish, xalqaro tashkilotlar, transport siyosati, bojxona, xavfsizlik, ekologik barqarorlik.

THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN REGULATING INTERNATIONAL CARGO TRANSPORT

Annotation. This article analyzes the role and functions of international organizations in regulating global freight transportation and their impact on logistics systems. In particular, it examines the contributions of the UN, ITF, IMO, ICAO, WCO, and IRU in shaping international transport policies. The study discusses legal frameworks, transport safety, environmental sustainability, and customs simplification. Systematic and comparative analysis methods were used. The results justify the importance of harmonizing international standards, ensuring environmental safety, and maintaining the continuity of logistics chains under the coordination of global institutions.

Keywords: international logistics, freight transport, international organizations, transport policy, customs, safety, environmental sustainability.

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В РЕГУЛИРОВАНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ГРУЗОВЫХ ПЕРЕВОЗОК

Аннотация. В данной статье рассматривается роль международных организаций в регулировании международных грузоперевозок и их влияние на логистические системы. В частности, анализируется деятельность ООН, МФТ, ИМО, ИКАО, ВТамО и МАС в формировании международной транспортной политики. В исследовании раскрываются вопросы правового регулирования, транспортной безопасности, экологической устойчивости и упрощения таможенных процедур.

Использованы системный и сравнительный методы анализа. Результаты показывают необходимость гармонизации международных стандартов и укрепления экологической и логистической устойчивости.

Ключевые слова: международная логистика, грузоперевозки, международные организации, транспортная политика, таможня, безопасность, экологическая устойчивость.

KIRISH

XXI asrda global iqtisodiyotning uzluksiz rivojlanishi, xalqaro savdo aloqalarining kengayishi va texnologik innovatsiyalarning jadallashuvi natijasida transport-logistika tizimlarining roli keskin ortib bormoqda. Bugungi kunda jahon savdosining qariyb 80 foizi yuk tashish orqali amalga oshiriladi. Shu sababli xalqaro transport tizimining samarali ishlashi, xavfsizligi va raqobatbardoshligi xalqaro tashkilotlarning faoliyatiga bevosita bog'liqdir.

Ayniqsa, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), Xalqaro transport forumi (ITF), Xalqaro dengiz tashkiloti (IMO), Xalqaro fuqarolik aviatsiyasi tashkiloti (ICAO), Jahon bojxona tashkiloti (WCO) va Xalqaro avtomobil transporti ittifoqi (IRU) kabi tashkilotlarning o'zni bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tashkilotlar xalqaro transport siyosatini shakllantirish, standartlarni uyg'unlashtirish, xavfsizlik me'yorlarini belgilash, ekologik barqarorlikni ta'minlash hamda bojxona jarayonlarini soddalashtirish orqali global logistika tizimini samarali boshqarishda muvofiqlashtiruvchi markaz sifatida faoliyat yuritadi. Transport tarmoqlarining – dengiz, havo, temir yo'l va avtomobil transportining – o'zaro integratsiyalashuvi natijasida "multimodal logistika" tushunchasi keng yoyilmoqda. Shu bois, ularni yagona xalqaro standartlar asosida boshqarish va tartibga solish ehtiyoji tobora dolzarb tus olmoqda.

Hozirgi globallashtirish jarayonida logistika tizimlari nafaqat iqtisodiy, balki ekologik, siyosiy va ijtimoiy jihatdan ham muhim omilga aylangan. Xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilayotgan huquqiy mexanizmlar – TIR, CMR, SOLAS, MARPOL, Chikago konvensiyasi va boshqalar – xalqaro savdoning soddalashtirish va yuk tashish jarayonlarining shaffofligini ta'minlamoqda. Bu esa davlatlar o'rtasidagi savdo aloqalarini rivojlantirish, transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish va global raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi ham jahon transport tizimiga integratsiyalashuv yo'lida faol harakat qilmoqda. Mamlakatimiz "Transkaspiy", "Shimol-Janub", "Yevropa-Xitoy" xalqaro yo'laklarida ishtirok etib, tranzit imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu jarayonda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik, xususan BMT, IRU, ITF va WCO kabi institutlar bilan qo'shma loyihalarni amalga oshirish O'zbekiston logistika tizimining raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo'lmoqda.

Shunday qilib, mazkur maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, u global yuk tashuvlarini tartibga solish jarayonida xalqaro tashkilotlarning nazariy va amaliy rolini har tomonlama tahlil etadi, ularning faoliyati orqali transport siyosatining muvofiqlashuvi, ekologik barqarorlik va iqtisodiy o'sishga ta'sirini ochib beradi. Tadqiqot natijalari xalqaro tashkilotlar hamkorligining jahon logistika tizimini barqaror rivojlantirishdagi o'zni va istiqbollarni ilmiy asosda yoritishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda xalqaro yuk tashuvlarini tartibga solishda xalqaro tashkilotlarning o'zni va ta'sirini aniqlash maqsadida bir nechta o'zaro bog'liq ilmiy usullar qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi bosqichlardan iborat bo'ldi:

1. Tizimli tahlil (System analysis)

Mazkur usul yordamida xalqaro transport tizimini tashkil etuvchi elementlar — transport vositalari, tashish infratuzilmasi, huquqiy me'yorlar, axborot tizimlari va boshqaruv institutlari — yagona logistika tizimining komponentlari sifatida o'rganildi. Bunda BMT, IMO, WCO, ICAO va IRU kabi tashkilotlarning o'zaro aloqasi, ularning logistika zanjiridagi vazifalari tizimli ko'inishda tahlil qilindi.

Natijada, xalqaro tashkilotlarning global transport siyosatini shakllantirishdagi roli, ularning o'zaro muvofiqlashgan faoliyati transport samaradorligiga bevosita ta'sir etishi isbotlandi.

2. Solishtirma tahlil (Comparative analysis)

Turli transport turlarida amal qiluvchi xalqaro konvensiyalar — TIR (1975), CMR (1956), SOLAS (1974), MARPOL (1973), Chikago konvensiyasi (1944) va COTIF (1980) o'zaro taqqoslab o'rganildi. Bu tahlil xalqaro huquqiy asoslarning uyg'unligi va tafovutlarini aniqlash, ularning milliy qonunchilikka integratsiyalashuv darajasini baholash imkonini berdi.

3. Empirik va statistik tahlil

ITF, UNCTAD, Jahon banki va O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligining so'nggi yillardagi statistik ma'lumotlari asosida xalqaro yuk tashuvlarining o'sish dinamikasi o'rganildi.

Ma'lumotlarga ko'ra, 2020–2024-yillar davomida global yuk tashuvlari hajmi 17 foizga, O'zbekiston tranzit yuk oqimi esa 24 foizga oshgan. Bu xalqaro tashkilotlarning tashabbuslari va raqamli tizimlarning joriy etilishi bilan chambarchas bog'liqdir.

4. SWOT-tahlil (Kuchli va zaif tomonlar tahlili)

Xalqaro tashkilotlar faoliyatining kuchli tomonlari (global normativ baza, koordinatsiya, ekologik nazorat) va zaif jihatlari (byurokratik kechikishlar, ayrim standartlarning eskirganligi) baholandi.

Tahlil natijasida ularning imkoniyatlari (raqamlashtirish, yashil logistika, mintaqaviy hamkorlik) va tahdidlari (geosiyosiy ziddiyatlar, iqtisodiy proteksionizm) aniqlandi.

5. Hududiy va milliy yondashuv

Tadqiqotda O'zbekistonning xalqaro transport tizimlariga integratsiyasi alohida o'rganildi. Xususan, “Yevropa – Xitoy”, “Shimol – Janub” va “Transkaspiy” yo'laklarida mamlakatimizning tranzit roli, shuningdek, BMT va IRU bilan hamkorlik asosida TIR tizimining bosqichma-bosqich raqamlashtirilishi tahlil qilindi.

Natijada, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik O'zbekiston uchun logistika raqobatbardoshligini oshirish, tranzit yo'laklarini rivojlantirish va eksport-import operatsiyalarini optimallashtirishda strategik ahamiyatga ega ekanligi aniqlangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va uning tuzilmalari

BMT global miqyosda transport siyosatini ishlab chiqishda yetakchi siyosiy institut hisoblanadi. Ayniqsa, BMT Yevropa Iqtisodiy Komissiyasi (UNECE) tomonidan ishlab chiqilgan TIR Konvensiyasi (1975-yil) va CMR bitimi (1956-yil) xalqaro avtomobil transporti uchun yagona huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

TIR tizimi yuklarning chegaralar orqali bojxona tekshiruvlarisiz tez o'tishini ta'minlab, transport xarajatlarini kamaytiradi. Bugungi kunda 70 dan ortiq davlat ushbu tizimda ishtirok etadi. Bu xalqaro logistika integratsiyasining amaliy ko'rinishi hisoblanadi.

Bundan tashqari, BMTning “2030-yil barqaror rivojlanish maqsadlari”da transportning ekologik tozaligini oshirish va global infratuzilmani modernizatsiya qilishga alohida urg'u berilgan.

2. Xalqaro transport forumi (ITF)

ITF OECD tarkibidagi mustaqil transport tashkiloti bo'lib, 60 dan ortiq davlatlarni birlashtiradi. Tashkilotning asosiy vazifasi – transport siyosatini tahlil qilish va global logistika barqarorligini ta'minlashdir.

ITFning “Transport Outlook 2024” hisobotida 2050-yilgacha global yuk tashish hajmi 2,5 baravar oshishi prognoz qilingan. Shu bois, ITF barqaror transport siyosatini yaratish va ekologik “yashil logistika”ni rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda va avtomatlashtirilgan transport tizimlari va multimodal tashuvlarni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqmoqda.

3. Xalqaro dengiz tashkiloti (IMO)

Dunyo yuk tashuvlarining 80 foizi dengiz yo'llari orqali amalga oshirilgani sababli, IMOning ahamiyati beqiyosdir. Tashkilot tomonidan ishlab chiqilgan SOLAS (Safety of Life at Sea) va MARPOL (Prevention of Pollution from Ships) konvensiyalari dengiz xavfsizligi va ekologik barqarorlikni ta'minlaydi.

IMO 2050-yilgacha dengiz transportida karbon chiqindilarini 50% ga kamaytirish strategiyasini ilgari surgan. Shu bilan birga, raqamli port tizimlari (smart ports)ni joriy etish orqali global dengiz logistikasi samaradorligini oshirish ustida ishlamoqda.

4. Xalqaro fuqarolik aviatsiyasi tashkiloti (ICAO)

ICAO 1944-yilgi Chikago konvensiyasi asosida tashkil topgan bo'lib, havo transportida yuk tashish jarayonlarini tartibga soladi. U xavfli yuklar tashuvi, xavfsizlik protokollari va bojxona nazorati bo'yicha universal standartlarni belgilaydi.

ICAOning “CargoXML” dasturi havo yuk tashuvlarini raqamlashtirish orqali ularning tezkorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda havo transportida yuk tashishning 35 foizi ICAO standartlariga asoslangan tizimlar orqali amalga oshirilmoqda.

5. Jahon bojxona tashkiloti (WCO)

WCO xalqaro savdo va transportda bojxona jarayonlarini soddalashtirish uchun mas'ul. SAFE Framework tamoyili orqali yuk tashish xavfsizligi va tezkor bojxona nazoratini ta'minlaydi.

O'zbekistonda WCO bilan hamkorlik natijasida “Yagona bojxona oyna” tizimi joriy qilinib, xalqaro tranzit jarayonlari ancha soddalashtirilgan.

6. Xalqaro avtomobil transporti ittifoqi (IRU)

IRU avtomobil transportida yuk tashuvlarni tartibga soluvchi eng muhim tashkilotdir.

TIR tizimining amaliy ijrochisi sifatida IRU yuklarning transchegaraviy harakatini tez, xavfsiz va shaffof amalga oshirishga xizmat qiladi.

IRU shuningdek, “Smart Road Transport” konsepsiyasi asosida transport xavfsizligi, haydovchilar mehnat standartlari va ekologik talablarga rioya etilishini nazorat qiladi.

Ilmiy natijalar va muhokama

Tadqiqot davomida olingan ilmiy natijalar xalqaro tashkilotlarning global logistika tizimidagi o'rnini quyidagi jihatlar bo'yicha asoslab berdi:

1. Xalqaro tashkilotlarning integratsion roli

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, BMT, IMO, WCO, IRU va ICAO kabi institutlar xalqaro transportni yagona boshqaruv tizimi sifatida shakllantirishda muvofiqlashtiruvchi markazga aylangan. Ular transport siyosati, ekologik me'yorlar va xavfsizlik standartlarini birlashtirgan holda, logistika zanjirlarining uzluksizligini ta'minlaydi.

2. Normativ-huquqiy uyg'unlikning kuchayishi

Xalqaro konvensiyalar (TIR, SOLAS, CMR) milliy qonunchiliklar bilan uyg'unlashtirilgani tufayli bojxona jarayonlari soddalashtirilgan, yuk tashish tezligi va ishonchliligi oshgan. Shu orqali xalqaro savdo xarajatlari o'rtacha 10–15% kamaygani kuzatilgan (WCO 2024 hisobotiga ko'ra).

3. Transportda raqamli transformatsiya WCO, ICAO va IRU tomonidan ilgari surilgan eTIR, eCMR, CargoXML va Single Window kabi raqamli tizimlar transport hujjatlarini elektron shaklga o'tkazdi. Bu esa yuk harakatining onlayn kuzatuvini, xavfsizlikni va tezkor nazoratni ta'minlamoqda.

O'zbekiston ham ushbu jarayonga faol qo'shilib, "Yagona bojxona oyna" tizimini 2023-yilda to'liq ishga tushirdi.

4. Ekologik barqarorlik tamoyillari

ITF va IMO tashabbuslari asosida "yashil logistika" konsepsiyasi keng joriy qilinmoqda.

Karbon chiqindilarini kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, "Smart Port" va "Eco Corridor" loyihalari xalqaro transport siyosatining markaziga aylangan.

5. O'zbekiston tajribasi

Mamlakatimizda 2021–2025-yillar uchun "Transport va logistika sohasini rivojlantirish strategiyasi" qabul qilinib, unda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan.

Natijada, O'zbekistonning global yuk tashish tizimidagi ulushi 2020-yildagi 0,9 foizdan 2024-yilda 1,3 foizgacha oshgan.

6. Ilmiy asoslangan xulosa

Tadqiqot natijalari xalqaro tashkilotlarning faoliyati nafaqat transport siyosatining muvofiqlashuviga, balki global iqtisodiy xavfsizlik, savdo samaradorligi va ekologik barqarorlikka ham bevosita ta'sir etishini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

XULOSA

Xalqaro yuk tashuvlarini tartibga solishda xalqaro tashkilotlarning o'rni global iqtisodiyotning barqaror faoliyatini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ular nafaqat transport siyosatining huquqiy asoslarini shakllantiradi, balki ekologik, texnologik va xavfsizlik me'yorlarini uyg'unlashtirish orqali xalqaro savdo tizimini yanada samarali qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xalqaro tashkilotlarning o'zaro hamkorlikdagi faoliyati global transport tizimining integratsiyalashuvi, ekologik xavfsizlik va raqamli transformatsiyaning tezlashuviga olib kelmoqda.

BMT xalqaro transport siyosatini umumiy global darajada muvofiqlashtirsa, ITF transportning "yashil o'sish" strategiyasini ishlab chiqadi, IMO dengiz xavfsizligi va ekologik tozalikni ta'minlaydi, ICAO aviatsiyada xavfsizlik va raqamlashtirishni rivojlantiradi, WCO bojxona jarayonlarini soddalashtirib savdoni tezlashtiradi, IRU esa avtomobil transporti orqali multimodal tizimlarni kuchaytiradi.

O'zbekiston misolida esa ushbu tashkilotlar bilan hamkorlik transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, bojxona tizimlarini raqamlashtirish va tranzit salohiyatini oshirishga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. "Yagona bojxona oyna", eTIR, eCMR kabi tizimlarning joriy etilishi mamlakatimizning xalqaro savdo va logistika tarmoqlaridagi ishtirokini mustahkamlab, global bozorlar bilan integratsiyani kengaytiradi.

Shuningdek, ekologik barqarorlik tamoyillariga asoslangan "yashil transport" konsepsiyasi bugungi kunda xalqaro logistika siyosatining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Transportda chiqindilarni kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini qo'llash va aqlli logistika yechimlarini joriy etish kelgusida global transport tizimining raqobatbardoshligini belgilaydi.

Umuman olganda, xalqaro tashkilotlarning faoliyati transport-logistika tizimining barcha bosqichlarida muhim rol o'ynaydi — siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va ekologik jihatlarni uyg'unlashtirib, global logistika barqarorligini ta'minlaydi. Shu bois, kelgusida O'zbekiston uchun quyidagi yo'nalishlar dolzarb hisoblanadi:

xalqaro tashkilotlar bilan qo'shma loyihalarni kengaytirish;
transport raqamlashtirish va "yashil logistika"ni rivojlantirish;
xalqaro sertifikatlash va xavfsizlik tizimlarini takomillashtirish;
ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish hamda logistika sohasida malakali kadrlar tayyorlash.

Mazkur takliflar nafaqat milliy transport tizimining raqobatbardoshligini oshiradi, balki O'zbekistonni mintaqaviy transport markaziga aylantirishga xizmat qiladi. Shu bois, xalqaro tashkilotlar bilan tizimli hamkorlikni yanada chuqurlashtirish mamlakatimiz iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida strategik omil sifatida qaraladi.

Taklif va Tavsiyalar

1.Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish. O'zbekiston BMT, IRU, IMO va ITF doirasidagi qo'shma dasturlarni kengaytirib, milliy transport siyosatini global standartlarga muvofiq holda shakllantirishi zarur.

2.Transportni raqamlashtirishni jadallashtirish. eTIR, eCMR va "Digital Freight Corridor" tizimlarini bosqichma-bosqich joriy etish orqali transport samaradorligini oshirish mumkin.

3.Ekologik toza transport siyosatini rivojlantirish. Elektr transport vositalaridan foydalanish, "yashil yo'laklar" (Green Corridors)ni tashkil etish va energiya tejamkor logistika markazlarini barpo etish zarur.

4.Transport xavfsizligi standartlarini kuchaytirish. IMO va ICAO me'yorlariga mos xalqaro sertifikatlash tizimini joriy etish, haydovchilar va operatorlar uchun malaka oshirish dasturlarini yo'lga qo'yish lozim.

5.Mintaqaviy integratsiyani chuqurlashtirish. Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasida yagona transport kodeksi va tranzit protokollarini ishlab chiqish global logistika samaradorligini oshiradi.

6.Ilmiy-tadqiqot faoliyatini kengaytirish. Namangan Davlat Universiteti, Toshkent transport universiteti va boshqa ilmiy markazlarda xalqaro logistika, bojxona boshqaruvi va transport siyosati yo'nalishida ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirish zarur.

7.Inson kapitaliga investitsiya. Transport logistikasida ishlaydigan mutaxassislar uchun xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda treninglar, sertifikat dasturlari va amaliy o'quv kurslarini tashkil etish muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNECE. Transport Agreements and Conventions. Geneva, 2023. – pp. 45–52.
2. ITF. Transport Outlook 2024. OECD Publishing, 2024. – pp. 18–27; 102–110.
3. IMO. SOLAS Consolidated Edition 2023. London, 2023. – pp. 7–13; 98–103.
4. ICAO. Chicago Convention and Annexes. Montreal, 2022. – pp. 56–61.
5. WCO. SAFE Framework of Standards. Brussels, 2023. – pp. 33–38; 112–118.

6. IRU. TIR System Guidelines. Geneva, 2023. – pp. 14–20; 59–63.
7. UNCTAD. Review of Maritime Transport 2024. Geneva, 2024. – pp. 41–49; 132–140.
8. O‘zbekiston Respublikasi Transport vazirligi. 2024-yil xalqaro yuk tashuvlari hisobotlari. Toshkent, 2024. – pp. 5–11.